

BARÁTH MAGDOLNA

1945 UTÁNI FORRÁSOK KIADÁSA OROSZORSZÁGBAN

A szisztematikus orosz forráskiadás az orosz levéltárak újbóli bezárulását követően, az 1990-es évek közepén vette kezdetét. A forrásközlő munka első eredményei tudományos szakfolyóiratokban, elsősorban az *Isztoricieszkij Arhiv* és *Isztocsnyik* című tudományos szaklapokban láttak napvilágot. Az utóbbi folyóirat volt egy ideig jórészt az egyetlen, amely mellékletében az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárából származó iratokat is rendszeresen közreadott. Sajnálatos módon e folyóirat két év óta az Orosz Föderáció területén kívül már nem hozzáférhető. Hasonló a helyzet valamennyi, az Orosz Föderációban megjelent forráskiadvánnyal kapcsolatban. Az egyes intézmények között korábban kialakult hivatalos kapcsolatok megszűnése után e kiadványok a hazai kutatók számára egyrészt nehezen beszerezhetőek, másrészt sok esetben nincs is tudomásunk egy-egy munka megjelenéséről.

E rövid áttekintés keretében csupán az 1945 utáni korszakról megjelent művekkel kívánok foglalkozni. Az oroszországi forráskiadás e területen kezdetben két időszakra koncentrált, egyrészt az 1956-os magyar és lengyel eseményekre, másrészt az egykori Szovjetunió Kelet-Európa politikájára az 1944-től 1948-ig, illetve 1953-ig terjedő időszakban.

A „*Kelet-Európa az orosz levéltárak dokumentumaiban*”¹ címmel megjelent két kötetes munka több mint 600 dokumentumot ad közre a háború utáni szovjet vezetésnek a térséggel kapcsolatos irataiból. A forrásanyag — hiányosságai ellenére is — felbecsülhetetlen értékű a korszakkal foglalkozó és oroszul értő kutatók számára, hiszen az oroszországi levéltári kutatási lehetőségek újbóli rosszabbodása után jórészt e kiadványok, valamint a már említett tudományos szakfolyóiratokban megjelenő dokumentumközlések jelentik a kutatók és a korszak iránt érdeklődők számára az egyetlen hozzáférhető forrást.

A két kötetbe a szerkesztők elsősorban az Orosz Föderáció Külügyminisztériumának Archívumából, az SZKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának, majd Külügyi Osztályának az egykori pártlevéltárakban őrzött iratanyagából válogat-

1 *Vosztocsnjaja Jevropa v dokumentah rosszijszkijh archivov 1944–1953. I–II. k. Szerk.: T. V. Volokityina – T. M. Iszlamoj – G. P. Murasko – A. F. Noszkova – L. A. Rogovaja. „Szbirszkij hronograf” Moszkva-Novoszibirszk, 1997–1998.*

tak, de található itt dokumentum az Állami Levéltárból és — sajnos csak elvéve — az ún. Elnöki Levéltárból is. A dokumentumok jellegüket tekintve igen változatosak: az egy-egy oldalas emlékeztetőn kívül olvashatunk több oldalas információs jelentéseket, illetve elemzéseket csakúgy, mint az egyes magas szintű találkozók-ról készült, csaknem szó szerinti jegyzőkönyvek tekinthető feljegyzéseket.

Általános hiányossága azonban a kötetnek az, hogy egy-két ritka kivételtől eltekintve olyan dokumentumokat közöl, amelyek nem a legmagasabb döntéshozói szinten születtek. Nem elhanyagolható természetesen az sem, hogy a SZEB képviselői vagy SZK(b)P Nemzetközi Osztályának munkatársai milyen képet alkottak az adott országról, az azonban csak elvéve derül ki, hogy jelentéseik, illetve az adott ország kommunista politikusainak helyzetértékelései mennyiben és hogyan befolyásolták a szovjet döntéshozatalt. Mint ahogy arra a kérdésre sem kapunk egyértelmű választ, hogy tulajdonképpen ki vagy kik, milyen információk alapján — az itt közölt dokumentumokon kívül minden bizonnyal más anyagok is a szovjet vezetés rendelkezésére álltak —, milyen érvek és ellenérvek felsorakoztatása után döntöttek az egyes országok sorsáról. Az azonban kétségtelen, hogy ezen iratok még így is számos apró és tanulságos részlettel gazdagítják ismereteinket.

A dokumentumok közül a két kötetben több mint száz — változó hosszúságú — irat foglalkozik közvetlenül Magyarországgal. A magyar vonatkozású dokumentumok száma azonban ennél valamivel több, hiszen a szomszédos államok béketerveinek vagy egyes politikai vezetőinek a szovjetekkel folytatott beszélgetéseinek (pl. a magyar kisebbség ügyét érintő kérdésekben) szintén vannak magyar vonatkozású részei.

A közzétett több száz irat kiváló lehetőséget ad az összehasonlító elemzésekre, ehelyütt azonban csak a magyarországi történéseket új megvilágításba helyező, eddig ismeretlen dokumentumok bemutatására szorítkozom, természetesen a teljesség igénye nélkül.

A „kezdetekre”, a magyar fegyverszüneti delegáció 1944 őszi tárgyalásaira, a fegyverszüneti egyezmény aláírásának és az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásának előzményeire vonatkozó orosz források Vida István jóvoltából már jórészt ismertek a magyar olvasóközönség számára.² Az orosz kutatók által közzétett do-

2 *Vida István*: Orosz levéltári források az 1944 őszi moszkvai kormányalakítási tárgyalásokról, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáról és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakításáról. In: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945*. Szerk.: Fejtő István. Politikatörténeti Alapítvány, Bp., 1995. *Uő.*: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány átalakítása 1945 júliusában és a szovjet diplomácia. In: *Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára*. Szerk: Izsák Lajos – Stemler Gyula. Napvilág Kiadó, Bp., 1996.

kumentumok alapján azonban azt is megtudhatjuk, hogy a magyar békefeltételeket a háromhatalmi megbeszélések után előbb ismerték meg a csehszlovák és jugoszláv politikusok, mint a magyar fél. A magyar békefeltételekről a szovjet vezetés leginkább a stratégiai partnernek tekintett csehszlovákokkal konzultált, és abban az ő igényeiket is érvényesítette.

A hidegháború kialakulásának okairól és a térség szovjetizálásáról szakmai körökben még ma is viták folynak, az azonban a hazai történész körökben elfogadottnak látszik, hogy nem volt egységes szovjet terv a térség országainak szovjet típusú átalakítására vonatkozóan. Mindazonáltal a kötetek számos olyan, már-már szenzációsnak tekinthető dokumentumot is tartalmaznak, amelyben az egyes országok belső átalakulásába történő szovjet beavatkozás teljes mértékben tetten érhető. Ennek legszemléletesebb példája a szovjet fél reagálására a csehszlovák kormány azon döntésére, hogy elfogadja a háború utáni újjáépítésre felajánlott Marshall-segélyt. Magyar vonatkozásban ilyenek tekinthető például Miklós Béla „zsarolása” az 1945 nyári kormányátalakítással kapcsolatban. A szerkesztők jegyzetben maguk is utalnak arra, hogy Rákosi Mátvás a kormányrekonstrukcióval kapcsolatban olyan akciót kezdett el, amelyet a szovjetek dolgoztak ki, sajnálatunkra azonban e „tervre” csak utalnak, annak közlésétől eltekintenek. A szovjet nyomásgyakorlás főbb mozzanatai méginkább nyomon követhetők az 1945 őszi választásokat követő kormányalakítás kapcsán. Vorosilov tájékoztatása nyomán a szovjet pártvezetés Sztálin jóváhagyásával konkrét utasításokat küldött a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mindenható magyarországi elnökének a kormánynak a szovjet vezetés szájíze szerinti összetételben történő megalakítására. Majd amikor kiderült, hogy a kisgazdapárt nem fogadja el a kommunisták követelését a belügyminiszteri posztra vonatkozóan, nyíltan beavatkozott a kormányalakítás folyamatába — titkos tárgyaláson győzve meg Tildyt és Nagy Ferencet a szovjetek által sugalmazott kommunista követelés elfogadásának szükségességéről.

E „másodvonalbeli” iratok figyelemre méltó adalékokat tartalmaznak a szovjet elképzelések végrehajtására hivatott kommunista politikusok megítélésére vonatkozóan is, s nem mellesleg időnként az is kiderül belőlük, hogy a szovjet vezetés mennyire volt elégedett az adott országba küldött emisszárius tevékenységével. 1945 őszén jelentéseiben Vorosilov elmarasztalta a kommunistákat és személy szerint Rákosit, amiért utóbbi a választási kampány során nem fordított kellő figyelmet a gazdasági kérdésekre, és minden apróságban pártközi vitába bocsátkozott. A választásokat követően a SZEB elnöke Gerő Ernőt javasolta miniszterelnök-helyettesnek a kormányba, mert szerinte az „állami vonalon végzendő munkára jobban megfelel, mint Rákosi”. Jó lenne tudni, hogy ebben a kérdésben mi volt

(volt-e) a hivatalos szovjet álláspont, Vorosilov javaslatáról egyáltalán folyt-e eszmecsere, vagy erről Rákosi önállóan döntött.

Magyarországnak — és ebből következően a magyar kommunistáknak — a szomszédos országokénál sokkal kedvezőlenebb pozícióját mi sem mutatja jobban, mint Sztálin és a szovjet vezetés képmutatása az 1946. április 9-i találkozó alkalmával. Sztálin a magyar delegáció által felvetett valamennyi kérdésre — köztük a békeszerződésben rögzítendő határokkal kapcsolatos magyar felvetésekre — azt felelte „rendben”. A találkozó előkészítése érdekében Rákosi április 1-jén Moszkvába utazott, és a „Generalisszimusszal” is beszélgetést folytatott. E megbeszélésről ezidáig nem került elő dokumentum, az azonban bizonyosra vehető, hogy Erdély hovatarozásának kérdése is szóba került, s feltehetőleg Sztálin Rákosit ugyanúgy „hitegette”, mint a magyar delegációt, miközben a Londonba utazó szovjet delegációnak adott direktívában már 1946. március 26-án eldöntött tényként szerepelt Erdély egész területének átadása Románia számára.

Ha a térség egyes országai 1947 őszeig élveztek is bizonyos függetlenséget belső politikai berendezkedésük kialakításában, a Kominform megalakítása e vonatkozásban is változást hozott; a megváltozott nemzetközi helyzetben kétségessé vált a kommunista pártoknak az a joga, hogy politikájukat továbbra is önállóan alakítsák. Ez vonatkozott nemcsak az egyes pártok közötti, de az államközi kapcsolatokra is — a szovjet vezetés ekkortól szorgalmazta az azonos elveken alapuló kölcsönös segítségnyújtási egyezmények megkötését. 1948 tavaszán egész sor dokumentum született az SZK(b)P KB Külpolitikai Osztályán, amelyek az egyes országok kommunista pártjainak háború utáni tevékenységét elemezték, s melyeknek közös vonása az volt, hogy le kell leplezni a kommunista pártokon belüli anti-marxista hibákat. E feljegyzések a magyar kommunista pártot is erőteljesen elmarasztalták „nacionalizmusa” miatt, figyelemre méltó azonban, hogy a csehszlovák, lengyel és jugoszláv pártot illetően a magyar pártot ért bírálatnál lényegesen erőteljesebb kritikát fogalmaznak meg.

A válogatás második kötetében a szerkesztők egész sor olyan dokumentumot adnak közre, amelyeket az olvasó először ismerhet meg. Ezek közül ki kell emelni Rákosinak pártbeli társait és a környező országok kommunista vezetőit érintő intrikáit és az 1949–1950. évi perek előkészítésével kapcsolatos iratokat. Igazi újdonságnak számít az 1949 április elején Rajk Lászlóról készített „vádirat”-szerű jellemzés, amely a jugoszlávellenes-vonal kivételével a későbbi per valamennyi elemét felvonultatja már.

A szerkesztők a dokumentumokhoz készített lábjegyzetekben maguk is utalnak arra, hogy a közölt iratoknál több forrással rendelkeznek. Valószínűleg ez indokolta azt, hogy ugyenezen szerkesztői gárda válogatásában egy másik dokumentum-

kötetet is kiadtak, „*A szovjet tényező Kelet-Európában*”³ címmel. A szintén két kötetre tervezett munkának eddig még csak az első, az 1944-től 1948-ig terjedő időszakot átfogó kötete jelent meg. E dokumentumválogatás az előbbi kiadványoktól két vonatkozásban tér el. Egyrészt, szerencsére az előbbi két kötetnél több olyan iratot tartalmaz — részben az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárából, részben a külügyi levéltárból —, amely bepillantást enged a szovjet döntéshozói mechanizmus kulisszatitkaiba is, másrészt nagyobb számú dokumentumot ad közre az egyes országokban dolgozó szovjet diplomaták ún. szolgálati naplójából. Az utóbbiak azért különösen érdekesek, mert a szovjet követekkel beszélgető kommunista politikusok olyan eseményekről és szándékokról is beszámolnak beszélgetőpartnereiknek, amelyek egyébként más forrásokból nem ismerhetők meg.

A szerkesztők a dokumentumokat kronologikus rendben tették közzé, szerkesztett címmel, legendával és jegyzetekkel látták el. Mind a három kötetről elmondható, hogy a szerkesztők minden igyekezte ellenére a dokumentumok jegyzetapparátusa egyenetlen. Nagy gondot fordítottak az iratok formai leírására és az irat további sorsának ismertetésére (a dokumentumot kinek küldték el, milyen — sok esetben nagyon sokat eláruló — lapszéli jegyzetekkel látták el), kevés azonban a fontos eseményekre utaló jegyzet, kommentár. Az összeállítók láthatóan törekedtek arra, hogy az egyes országokra vonatkozó iratokkal összefüggésben az illető ország nyelvén a témával kapcsolatban megjelent írásokra is hivatkozzanak, ennek azonban úgy tűnik a szerkesztők nyelvtudása határt szabott. (Ezért például a magyar nyelvű kiadványokra történő hivatkozás szinte ritkaságszámba megy.)

Nem csupán a második világháború utáni területi rendezéssel és a békeszerződéssel foglalkozó kutatók forgathatják érdeklődéssel „*Az erdélyi kérdés. Magyar-román területi vita és a Szovjetunió 1940–1946.*”⁴ című munkát. A kötet főszerkesztője és a volt román külügyminiszter, Petre Román között a kötet kapcsán kibontakozott sajtópolémia⁵ is mutatja, hogy — immár több mint egy fél évszázaddal az események után — még mindig milyen nehéz a kérdés objektív, indulatmentes tárgyalása. A könyv az 1945 utáni korszakot illetően alig tartalmaz olyan dokumentumot, amelyet a fentebb már említett dokumentumkötetekben ne publikáltak volna. Újdonságot jelentenek viszont azok a budapesti szovjet követ szolgálati

3 Szovetszkij faktor v Vosztocsnoj Jevrope 1944–1953. T. 1. 1944–1948. Szerk.: T. V. Volokityina – G. P. Murasko – O. V. Naumov – A. F. Noszkova – T. V. Carcvszkaja. Moszkva, Rosszpen 1999.

4 Transzilvanszkij voprosz. Vengero–rumünszkij szpor i SZSZSZR 1940–1946. Dokumentü. Szerk.: T. V. Volokityina – T. M. Iszlamov – T. A. Pokivajlova. Moszkva, Rosszpen, 2000.

5 A Tofik Iszlamov és Petre Román közötti levélváltást l. *Novaja i novejsaja isztorija*, 2000. 6. sz. 166–173. p.

naplójából közreadott iratok, amelyek a szovjet diplomatáknak vezető magyar politikusokkal folytatott beszélgetéseiről készült feljegyzéseket tartalmazzák. Sajnálatos módon a kötet a békeszerződéseket és a háború utáni rendezést előkészítő ún. Litvinov-bizottság — amely a Magyarország és Románia közötti határok megvonasáról és Erdély sorsáról is tárgyalt — üléseinek jegyzőkönyveiből csupán egyet ad közre, holott valószínűleg ez volt az a testület, amelynek döntései a leginkább befolyásolhatták a szovjet külügyi vezetés álláspontját.

Az 1956-os magyar forradalomra vonatkozó szovjet források egy része előbb jelent meg magyar nyelven, mint oroszul. A forradalom irodalma ennek ellenére 1998 tavaszán újabb impozáns dokumentumgyűjteménnyel gazdagodott: A Rosszpen kiadó gondozásában megjelent dokumentumválogatás orosz szerkesztői — Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin — méltán tekinthetők az 1956-os forradalom szakértőinek.

A magyar-orosz történész vegyesbizottság keretében együttműködő tudományos intézetek közös munkájaként elkészült könyv négy kronológiai blokkban 236 dokumentumot tartalmaz 1956 kora tavaszától az 1956-os év végéig terjedő időszakból. Ezek közül a „Jelcin-dosszié”, illetve a „Hiányzó lapok 1956 történetéből” c. kötetekben megjelent irategyüttes a magyar érdeklődők számára már ismert, s a szerkesztőpáros orosz tudományos szakfolyóiratokban további dokumentumokat is közreadott. Ezekon kívül néhány, az említett kötetből kimaradt dokumentum Vida István és Varga László jóvoltából magyarul is napvilágot látott már. A kötet azonban így is számos új információval gazdagítja ismereteinket, s teszi teljesebbé a forradalmat megelőző hónapok történéseiről, valamint a kádári konszolidáció első hónapjairól kialakult képet. A dokumentumválogatás elsősorban az orosz olvasók számára készült, ezért az események jobb megértése végett számos magyar dokumentum orosz fordítását is tartalmazza.

A kötet valamennyi szerkezeti egységét az adott időszak eseményeit összefoglaló, önálló tanulmánynak is beillő bevezetés nyitja meg. E tanulmányokban a szerkesztők ismét tanúbizonyságot tesznek arról, hogy nem csupán a magyar forradalom orosz forrásainak legjobb ismerői, de nem kerülték el figyelmüket a forradalomról megjelent legfrissebb magyar kiadványok sem.

Az első részbe, mely „A magyarországi helyzet az SZKP XX. kongresszusa után. Az MDP-n belüli hatalmi harc és a szovjet diplomácia” címet viseli, a szerkesztők az 1956. március és július között keletkezett szovjet dokumentumokat gyűjtötték össze. Ezek zömét a budapesti szovjet nagykövetnek, Jurij Andropovnak és munkatársainak az MDP vezető politikusaival folytatott beszélgetéseiről készített jelentések teszik ki.

A kötet második egysége az 1956 júliusa és októbere közötti, az MDP vezetésén belüli válság elmélyülésének időszakában keletkezett dokumentumokat szedi csokorba. Míg az 1956 júliusi KV-ülést követően az ülést és Rákosi leváltását követően kialakult helyzet értékelése dominál a dokumentumokban, szeptembertől a szovjet diplomácia már egyre erősödő belpolitikai válságról és az ellenzék növekvő befolyásáról jelentett Moszkvába.

A kötet harmadik blokkja a forradalom 12 napja alatt keletkezett magyar és szovjet iratokból ad válogatást. Az itt közölt dokumentumok többsége a magyar olvasó számára már ismert, az újdonságok közül azonban feltétlenül ki kell emelnünk Andropov 1956. október 23-i táviratát, melyben a távol lévő Gerőt és Kádárt helyettesítő Ács Lajossal előző nap folytatott beszélgetéseiről számol be. A nagykövet e jelentésben nyomatékosan hangot ad Ács — és saját — aggodalmának a rendkívül feszült belpolitikai helyzet miatt, amit a lengyel események méginkább felerősítettek. Ács nem is titkolta, hogy a pártvezetés olyannyira nem ura a helyzetnek, hogy „az országot nem a KV, hanem az Írószövetség” irányítja, és nincs elképzelésük a helyzet megoldására — a magyar hadsereg harckészültségbe helyezésén kívül.

A negyedik egység — mely a november 4-i szovjet intervenciótól 1956 december közepéig terjedő időszak dokumentumait foglalja magában — tartalmazza a legtöbb, eddig még publikálatlan iratot. Külön ki kell emelni Malenkov, Szuszlov és Arisztov két feljegyzését a Kádár Jánossal folytatott december eleji beszélgetésükről, mely bepillantást enged annak folyamatába, hogyan alakult ki az 1956 októberi események ellenforradalomként való értékelése az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának ülésén. A szovjet küldöttek két alkalommal is beszélgetést folytattak Kádár Jánossal, aki láthatóan nehezen tette magáévá azt a szovjet véleményt, hogy „a magyarországi felkelés valamennyi szakasza, az események kibontakozásának kezdetétől fogva, nem nemzeti forradalmi, hanem ellenforradalmi jellegű volt”. A pártmegbízottak addig győzködtek kitarotán Kádárt, míg az feladta korábbi „helytelen” álláspontját, s belátta, hogy szükségtelen a forradalmi események periodizációja.

A kötetben most először publikált jugoszláv vonatkozású dokumentumok újabb adalékokkal szolgálnak a jugoszláv követségre menekült Nagy Imre-csoport sorsa és a jugoszláv-szovjet viszony alakulásához, s érdeklődésre tarthatnak számot a román vezetőkkel ugyanerről folytatott megbeszélések anyagai is.

Az 1956-os forradalom történetének mindmáig legkevésbé ismert fejezete a magyar és szovjet állambiztonsági szervek szerepe, különösen a szovjet intervenciót követő napokban. Közismert, hogy Piros László, a volt belügyminiszter már november első napjaiban visszatért Moszkvából Magyarországra, s hogy az októ-

ber 28-án felozlatott ÁVH egykori munkatársai a szovjet állambiztonsági szervekkel szorosan együttműködve részt vettek a forradalom résztvevőinek letartóztatásában. Csak reménykedhetünk, hogy egyszer megnyílik a volt KGB archívuma is, és a ma még homályos vagy ismeretlen tényekre is fény derül. Mindazonáltal a kötet ennek tisztázásához is ad néhány érdekes kiegészítést. Említésre méltó, hogy Kádárnak és Münnichnek a tömeges letartóztatások és elhurcolások elleni tiltakozása dacára folytatódott az állambiztonsági szervek reorganizációja, s hogy Szerov mennyire ragaszkodott a „magyar kollégák” munkájához. Külön ki kell emelnünk Piros László 1956. december 2-i, az SZKP KB számára készített feljegyzését a magyar állambiztonsági szervek tevékenységéről, melynek az egykori ávéhások melletti kiállása egybecseng Szerov érvelésével: az „ellenforradalmi elemekkel” szembeni fegyveres harcukért nem bírálát, hanem elismerés illeti őket.

A dokumentumkötet értékét emeli a bevezetőkhöz és a dokumentumokhoz készített alapos jegyzetapparátus, s haszonnal forgatható a kötet végén található, a dokumentumokban előforduló személyek rövid életrajzi adatait tartalmazó annotált névmutató is.

A fentebb említett dokumentumválogatásokat az Orosz Tudományos Akadémia Balkanisztikai Intézetének munkatársai készítették. Az utóbbi néhány évben azonban az Alekszandr Jakovlev akadémikus irányítása alatt álló Nemzetközi „Demokrácia” Alapítvány is közreadott néhány értékes munkát. Az „Oroszország a XX. században” sorozatcímen, a Hoover Intézet közreműködésével és támogatásával kiadott munkákkal a szerkesztőknek az volt a céljuk, hogy a szovjet rendszer fejlődésének egy-egy döntő pillanatára összpontosítsák a figyelmet. A sorozaton belül egy alsorozatot kiadását is tervezték a szerkesztők, amely az 1953 és 1964 közötti időszak legfontosabb szovjet belpolitikai eseményeire koncentrálna. „A hat központi bizottsági ülés Sztálin után” címen indított alsorozatból eddig csupán kettő jelent meg. 1998-ban látott napvilágot egy vaskos kötetben a Molotov–Malenkov–Kaganovics „pártellenes csoporttal” leszámoló 1957 júniusi KB-ülés teljes anyaga,⁶ a következő évben pedig a Berija bukását bemutató kötet.⁷ Ez utóbbi a korábbtól eltérően nem csupán egy központi bizottsági ülés anyagát tartalmazza, hanem közread számos olyan dokumentumot, amely Berijának Sztálin halálát kö-

6 Molotov, Malenkov, Kaganovics. 1957. Sztjenogramma ijunszkogo plenuma CK KPSZSZ i drugije dokumentü. Szerk.: N. Kovaljova – A. Korotkov – Sz. Melcsin – Ju. Szigacsov – A. Sztjepanov. Moszkva, Mezsduarodnűj Fond „Demokratyija”, 1998.

7 Lavrentyij Berija. 1953. Sztjenogramma ijulszkogo plenuma CK KPSZSZ i drugije dokumentü. Szerk.: V. Naumov – Ju. Szigacsov. Moszkva, Mezsduarodnűj Fond „Demokratyija”, 1999.

vető belügyminiszteri tevékenysége során keletkezett, illetve a kötet harmadik részében a Berija elleni büntetőeljárás iratainak egy részét is megismerheti az olvasó.

A hat kötetesre tervezett sorozat keretében szeretnék még kiadni az 1953 márciusi, Sztálin halálát követő KB-ülés anyagát, Malenkov 1955 januári, Zsukov 1955 októberi és Hruscsov 1964 októberi politikai bukásának körülményeit bemutató dokumentumokat.

Valamennyi kötetről elmondható, hogy szerkesztői jól ismert, neves történészek, akik a munkákat alapos jegyzetapparátussal és nagyon jól használható annotált névmutatóval látták el. A dokumentumválogatás bevezetőjeként az összeállítók kísérletet tettek a dokumentumok keletkezési körülményeinek bemutatására is, sajnos a történéseket szélesebb összefüggésbe helyező, részletesebb tanulmányok azonban hiányoznak.

A „Demokrácia” Alapítvány kiadásában, de nem a fentebb említett sorozatba illeszkedően több más dokumentumválogatás is megjelent már. Az első a katyni mézszárlással kapcsolatos dokumentumokat közreadó kötet volt, majd az 1990-es évek közepén jelentette meg az Alapítvány két terjedelmes kötetben a Németország és Szovjetunió közötti háború kitörésével kapcsolatos iratokat. 1997-ben látott napvilágot a *Lubjanka* c. kötet⁸, amely kézikönyvként szolgálhat azok számára, akik a szovjet állambiztonsági szervek történetével, szervezeti átalakulásával kívánnak foglalkozni. A könyv időrendben tekinti át az állambiztonsági szervek név- és funkcióváltozásait, megnevezi az egyes időszakokban a legfontosabb államvédelmi részlegeket, illetve osztályokat, és megadja azok vezetőinek adatait is. Az állambiztonsági szervek első számú vezetőiről a kötet összeállítói részletes életrajzot közölnek, a kötet második felében pedig a Lubjanka utcában székelő szerv működésével összefüggő legfontosabb dokumentumokat adják közre.

Az Alapítvány 1999-ben impozáns dokumentumválogatást jelentetett meg a szovjet párt kultúrpolitikájáról is.⁹ A több mint nyolcszáz oldalas kiadvány hét fejezetben, 1917-től 1953 márciusáig, Sztálin haláláig gyűjti csokorba az elsősorban az írókkal, illetve a filmművészettel kapcsolatos iratokat. Ezek között megtalálhatóak a kommunista párt vezető testületeinek kultúrpolitikai határozatai csakúgy, mint az írók és a hatalom képviselői közötti levélváltások, illetve az állambiztonsá-

8 Lubjanka. VCSK–OGPU–NKVD–MGB–MVD–KGB 1917–1960. Szerk.: A. I. Kokurin – N. V. Petrov – R. G. Pihója. Moszkva, Mczsdunarodnij Fond „Demokratyija”, 1997.

9 Vlaszty i hudozscsztcvnnaja intyeligencija. Dokumentü CK RKP(b) – VKP(b), VCSK–OGPU–NKVD o kulturnoj polityike. 1917–1953. Szerk.: Andrej Artizov – Oleg Naumov. Moszkva, Mczsdunarodnij Fond „Demokratyija”, 1999.

gi szervek anyagai. A kötethez a korábbiakhoz hasonlóan alapos jegyzetapparátus, valamint névmutató és rövidítésjegyzék kapcsolódik.

1998-ban indított útjára egy hasonló sorozatot „A kultúra és a hatalom Sztálintól Gorbacsovig” címen az Orosz Föderáció Újkori Dokumentációs Központja. Ennek első kötete a szovjet kommunista párt 1958 és 1964 között működő ideológiai munkabizottságainak határozatait adja közre.¹⁰ A kötetet két tanulmány vezeti be, az egyik a kulturális élet pártirányításának formáival ismerteti meg az olvasót az 1953 és 1964/67 közötti időszakban, míg a másik a kötetben publikált dokumentumokat keletkező ideológiai munkabizottságok működési mechanizmusáról ad tájékoztatást. A szerkesztők a dokumentumokat teljes terjedelemben adták közre, és jegyzetapparátussal látták el.

A fentiekben röviden ismertetett munkák az utóbbi egy évtizedben megjelent és általunk ismert legfontosabb forráskiadványok. Az 1990-es évek első néhány évében megnyílt és azóta újra bezáródott moszkvai levéltárak olyan iratanyagát teszik közzé, amelyek nélkülözhetetlenek azon történészek számára, akik a második világháború utáni magyar történelem vagy a Szovjetunió története iránt érdeklődnek. Egy részük olyan forrásgyűteseket tartalmaz, melyeket — a jelenlegi orosz levéltári kutatási lehetőségek mellett — az egyszerű kutató más módon nem ismerhetne meg. E kötetek ily módon nem csupán hasznos, de sok esetben az egyetlen forrásbázisul szolgálnak az oroszul értő kutatók számára.

¹⁰ Ideologicseskijje komisszii CK KPSZSZ 1958–1964. Dokumentii. Szerk.: E. Sz., Afanaszjeva – V. Ju. Afiani – R. A. Velicsanszkaja – Z. K. Vodopjanova – Je. V. Kocsubej. Moszkva, Rosszpen 1998.